

گزارشی از نشست استانداردها و باید و نبایدهای تألیف کتاب‌های آموزشی علوم انسانی در بیست و هشتمین نمایشگاه بین‌المللی کتاب تهران

از گذشته بهتریم؛ در آینده بهتر می‌شویم

علی دشتی

تعامل بین ناشران و مؤلفان کتاب‌های آموزشی تأکید دارد، و ناشران را در کمک به ارتقای کیفیت آموزشی، رفیق و نه رقیب می‌داند. از سویی، به این نتیجه رسیده است که بهترین و مؤثرترین راهکار هم‌افزایی در تولید منابع آموزشی و تربیتی و هم‌راستایی با اهداف برنامه درسی، ارتباط چهره به چهره و تعاملی با مؤلفین و ناشران کتاب‌های آموزشی و تربیتی است.

چون اکثر ناشران آموزشی در بیست و هشتمین نمایشگاه بین‌المللی کتاب تهران حضور دارند، امسال هم چندین جلسه گفت‌وگوها بین این مؤلفان کتاب‌های آموزشی و ارزیابان کتاب‌های آموزشی و برنامه‌ریزان درسی برگزار کرده‌ایم. بر اساس نیازسنجی‌های انجام شده، نشست‌های ما در سه گروه، علوم انسانی، علوم علوم پایه و مباحث فنی و حرفه‌ای و کار دانش برگزار می‌شود.

وحید تمنا (مدیر انتشارات مشاوران آموزش): در سال‌های گذشته، کتاب‌های دبیرستان تغییراتی کرده‌اند و به نظر می‌رسد تغییرات مثبتی در زمینه کتاب‌های علوم انسانی و به خصوص علوم اجتماعی صورت گرفته شده باشد؛ ولی علوم اجتماعی سال چهارم دبیرستان، هم از زاویه نگاه معلمان و هم از نگاه دانش‌آموزان بسیار گنگ است. انگار تعدادی فیش جدا از هم، در کنار هم چیده شده که هیچ ارتباط منطقی با هم ندارند.

دبیرخانه سامان‌دهی و منابع آموزشی و تربیتی، امسال نیز کوشید از فرصت بیست و هشتمین نمایشگاه بین‌المللی کتاب تهران بهره‌برداری و برنامه‌هایی را برای آشنایی ناشران و مؤلفان کتاب‌های آموزشی و تربیتی با برنامه درسی و استانداردهای تألیف کتاب برگزار کند. بدین منظور، امسال نیز نشست‌هایی تخصصی را تدارک دیده بود، که در سالن نشست‌های ناشران آموزشی برگزار شد. استانداردها و باید و نبایدهای تألیف کتاب‌های آموزشی علوم انسانی یکی از پنج نشست این دبیرخانه در نمایشگاه بیست و هشتم بود که در روز ۲۰ اردیبهشت ماه برگزار شد. در این نشست آقایان محمد کاظم متولی (ارزیاب کتاب‌های مطالعات اجتماعی)، مسعود جوادیان (ارزیاب کتاب‌های تاریخ)، مهدی چوبینه (ارزیاب کتاب‌های جغرافیا)، سعید راصد (ارزیاب کتاب‌های دینی و مهارت‌ها زندگی) و علی رضایی (ارزیاب کتاب‌های ادبیات فارسی) آمده بودند تا به ابهام‌ها و پرسش‌های ناشران و مؤلفان کتاب‌های آموزشی این حوزه پاسخ دهند؛ گرچه اتمام وقت این بحث را نیمه‌کاره گذاشت. آنچه می‌خوانید، چکیده‌ای از سخنان حاضران در این نشست است.

فریبا کیا (معاون سامان‌دهی منابع آموزشی و تربیتی): از همه دوستانی که در این نشست شرکت کرده‌اند متشکریم. می‌دانید که سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی و به‌طور مشخص دبیرخانه سامان‌دهی منابع آموزشی و تربیتی بر بحث

تقاضای من این است که دوستان توضیح دهند مسیری که در پیش داریم، به چه سمت و سویی است و آیا این اشکالات برطرف خواهد شد یا خیر؟

خانم جلیبایی (از انتشارات گل واژه): سؤال من این است که موضوع تعدیل کتاب‌های علوم انسانی و به‌خصوص ادغام کتاب‌های تاریخ و جغرافی و علوم اجتماعی تا چه حد صحت دارد؟

محمد کاظم متولی (کارشناس کتاب‌های مطالعات اجتماعی): به تصور بنده این جلسه، جلسه نقد و بررسی کتاب‌های درسی نیست؛ موضوع جلسه، بررسی کتاب‌های آموزشی و اهدافی است که این کتاب‌ها دنبال می‌کنند. ولی در خصوص سؤالی که مطرح شد، باید بگویم کتاب‌های علوم اجتماعی در دوره ابتدایی و متوسطه اول (از سوم ابتدایی تا پایان متوسطه اول) به صورت تلفیقی (از سه حوزه جامعه‌شناسی، تاریخ و جغرافیا و حتی حوزه‌های روانشناختی و اقتصادی) ارائه شده است. این کتاب‌ها تا پایان سال نهم، تدوین شده یا در حال تدوین هستند. اما در مقطع دوم متوسطه، کتاب‌های جامعه‌شناسی و تاریخ و جغرافیا مستقل خواهند بود. اما این که نحوه پردازش کتاب‌های درسی چگونه است، قطعاً کتاب‌های درسی دارای ساختار مشخص و مبتنی بر نظریه‌های مرتبط با تدوین و ساختار کتاب‌های آموزشی و درسی هستند که در این فرصت کوتاه جای پرداختن به آن‌ها نیست؛ ضمن این که برای چنین کاری باید مؤلفان و دست‌اندرکاران تدوین و تألیف کتاب‌های درسی سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی هم باید حضور داشته باشند.

دکتر مهدی چوبینه (کارشناس کتاب‌های جغرافیا): اجازه بدهید نکاتی را خدمت شرکت کنندگان در این نشست عرضه کنم تا بتوانیم با جهت دادن به این نشست، بهره و استفاده بیشتری ببریم. جمعی که امروز در بخش میهمانان میزگرد حضور دارند، بخش زیادی از عمر خود را در تدوین و تألیف کتاب‌های درسی گذرانده‌اند و امروز از تجارب خود در ارزیابی کتاب‌های کمک‌آموزشی و کمک‌درسی بهره می‌برند تا بتوانند یک ارتباط معنادار بین آن محتوایی که به عنوان کتاب درسی در اختیار دانش‌آموزان قرار می‌گیرد و کتاب‌هایی که در بیرون از سیستم آموزشی و توسط ناشران آموزشی تولید می‌شود، برقرار کنند. آن سوی این نشست هم، تلقی من این است که ترکیبی از ناشران آموزشی، اولیاء دانش‌آموزان، معلمان و برخی دانش‌آموزان حضور دارند.

در سالی که پشت سر گذاشتیم سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی موفق شد یک سند رسمی و لازم‌الاجرا را تحت عنوان «ویژگی‌های کتاب‌های آموزشی: ویژگی‌های اختصاصی کلی» را تصویب و ابلاغ کند تا از طریق این سند قانونی به ناشرین، معلمان، اولیاء و دانش‌آموزان کمک کند که در انتخاب محتوای کتاب‌های کمک‌درسی و کمک‌آموزشی خودشان با یک جهت مشخصی حرکت کنند و بعد هم به پشتوانه این سند، دبیرخانه

سامان‌دهی کتاب‌های آموزشی و تربیتی بتواند بر اساس آن معیارها، کتاب‌های تولید شده در بخش خصوصی را کارشناسی و ارزیابی کند. این کار به ناشران و مؤلفان هم کمک می‌کند تا قبل از اقدام به تألیف و انتشار کتاب‌های آموزشی، معیارهای تدوین شده استاندارد را که آموزش و پرورش تهیه و اعلام کرده است، مورد اعتنا قرار دهند و وفاقی سازنده و مؤثر در این زمینه شکل بگیرد.

با این توضیح مقدماتی، دوستان اگر سؤالی در مورد ویژگی‌های کتاب‌های کمک‌آموزشی و کمک‌درسی، انواع کتاب‌های کمک‌درسی و کمک‌آموزشی، معیارهای لازم برای این کتاب‌ها و نحوه انتخاب این کتاب‌ها در بین انبوهی از کتاب‌های تولید شده، دارند مطرح کنند تا در خصوص آن گفت‌وگو کنیم.

وحید تمنا: در خصوص موضوعاتی که بیان شد و به‌خصوص این مسئله که معیارها و استانداردهایی برای تولید کتاب‌های آموزشی وجود دارد، باید بگویم که اتفاقاً طرح این موضوع باعث همان شکاف‌هایی می‌شود که برخی اوقات بین ناشر و سازمان متولی نشر کتاب‌های درسی به وجود می‌آید. یعنی با طرح چنین مسئله‌ای من ناشر باید بیرسم که این استانداردها چیست و در حقیقت دیگر بحث پرسش و پاسخ مطرح نیست و بهتر است که در مورد این استانداردها و معیارها صحبت و بحث و گفت‌وگو کنیم.

مسعود جوادیان: ما همگی سالیان سال، کارشناس کتاب‌های درسی و بعضاً مؤلف کتاب‌های درسی هم بوده‌ایم و الان هم کمابیش اسم ما روی جلد کتاب‌های درسی هست. پس بیگانه با مسائل و موضوعات این حوزه نیستیم؛ اما باید توجه داشته باشیم که موضوع استانداردهای کتاب‌های درسی داستان دیگری دارد؛ گروه‌های درسی برای خودشان شورایی دارند که راهنمای برنامه درسی را تهیه و سرفصل‌های آن را هم مشخص می‌کنند. بعد از آن هم اهداف هر برنامه مشخص می‌شود و دستورالعمل‌های لازم در همه جوانب برای این کار تهیه می‌شود و نهایتاً سندی به نام راهنمای برنامه درسی تهیه می‌شود. مرحله بعدی تألیف کتاب است که بر اساس برنامه نوشته شده، این کار به فرد یا افرادی کارشناس و با صلاحیت واگذار می‌شود. در ادامه این فرایند کتاب درسی تولید و بعد از تدریس آزمایشی و داشتن شرایط و ویژگی‌های لازم وارد چرخه تدریس و آموزش می‌شود. حالا یک عده‌ای از ناشران هم بر اساس همین کتاب‌های درسی، کتاب کار، کتاب کمک‌آموزشی، کتاب تست کنکور و یا کتاب روش تدریس تألیف و منتشر می‌کنند و در همین ارتباط وزارت آموزش و پرورش بر اساس ملاک‌ها، شاخص‌ها و استانداردهای مربوط به تولید کتاب‌های درسی و کمک‌آموزشی نظرش را بعد از ارزیابی و کارشناسی، در خصوص این کتاب‌ها اعلام می‌کند. این کار هم در وزارت آموزش و پرورش بر عهده دبیرخانه سامان‌دهی کتاب‌های آموزشی و تربیتی است که نشست امروز هم برای بحث و گفت‌وگو درباره باید و نبایدهای تألیف کتاب‌های درسی

آموزش و پرورش، ناشران را به عنوان رفیق و نه رقیب در کمک به ارتقای کیفیت آموزشی می‌داند

اکنون هم بر روی سایت اطلاع‌رسانی آن دبیرخانه قرار دارد و اگر ناشران محترم به این اسناد مراجعه کنند و از آن‌ها استفاده نمایند، سرمایه و تولیدات خود را به خطر نخواهند انداخت و متون و منابعی را تولید خواهند کرد که ضمن تطبیق با استانداردهای تعیین شده، مشکلی از مخاطب و مشتری را هم حل خواهد کرد و ما همه با هم خواهیم توانست اقدامات مؤثرتر و سازنده‌ای را در این زمینه انجام دهیم.

مثلاً سندی که همین امسال تولید شده است، کتاب‌های آموزشی را به چند دسته تقسیم کرده است. شاید مخاطب ما در سطح جامعه اصلاً توجهی به این تقسیم‌بندی‌ها نکند و فقط به دنبال تأمین نیاز خود باشد، اما شما به عنوان تولیدکننده این کتاب‌ها و ما به عنوان حامیان و معرفی‌کنندگان این آثار، باید به این تقسیم‌بندی‌ها و الزامات انواع کتاب‌ها توجه داشته باشیم تا مخاطب با اطمینان و آرامش بیشتری به منابع مورد نیاز خود دست پیدا کند.

معیارهای داوری کتاب‌ها هم به دو دسته معیارهای ظاهری و معیارهای محتوایی قابل تقسیم‌بندی است که البته هر کدام جایگاه خاص خود را دارند و حتماً محتوا در این آثار از الویت بیشتری برخوردار است.

جمع‌بندی صحبت من این است که کار داوری کار بسیار سختی است و همه همکاران من در این چندین و چند سال کوشیده‌اند تا جای ممکن، این کار سخت و دشوار به درستی و سلامت و شفافیت انجام گیرد.

محمد کاظم متولی: آقای دکتر چوبینه در صحبت‌هایشان گفتند که معیارهای اعلام شده در دو دسته معیارهای ظاهری و محتوایی هستند. معیارهای ظاهری در واقع کمک می‌کنند که کتاب جذابیت بیشتری داشته باشد؛ اما بنیان و اساس کار بر معیارهای محتوایی است. به عنوان مثال عرض کنم که اگر شما غذای نامناسبی را در بشقاب و ظرفی بسیار زیبا و شکیل ارائه کنید، اما غذا ارزش غذایی و مواد لازم را برای سلامت و تغذیه افراد نداشته باشد، شاید اقبال زیادی بدان نشود؛ اما اگر به جای همین غذا، غذایی سالم و با داشتن ارزش‌های غذایی در همان ظرف ارائه شود و افراد هم به ارزش و اهمیت آن آگاه باشند، قطعاً این غذا مشتری و به تبع آن فروش بیشتری خواهد داشت.

آقای صفوی (از انتشارات کلک دانش): سؤال من این است که آیا بهتر نیست ما داوری را قبل از چاپ کتاب‌ها انجام دهیم. ضمناً اشاره شد که بخشی از امتیازهای کتاب مربوط به چاپ، رنگ و کیفیت کاغذ و امور فنی می‌شود؛ ممکن است ناشری یک کتاب را در چند جلد اعلا چاپ و برای داوری ارسال کند؛ اما بقیه نسخه‌ها را با کیفیتی نازل چاپ کند. چنین موضوعی، چگونه نظارت می‌شود؟

دکتر مهدی چوبینه: ممنون. به نکاتی خوبی اشاره کردید. اما این گونه نیست که امکان داوری کتاب قبل از چاپ ممکن نباشد. چون معیارها ارزیابی کتاب‌ها در روی سایت وجود دارد و ناشر یا مؤلف از همان ابتدا می‌تواند اثر خود را ارزیابی و در صورت داشتن معیارها و استانداردهای لازم به چاپ آن اقدام کند و نیازی نیست که حتماً کسی دیگر از بیرون این کار را انجام دهد.

علوم انسانی و همین دستورات عمل و استانداردها تشکیل شده و ما به اتفاق دوستان کارشناس این موضوع در خدمت شما هستیم. کاظم قلمچی (مدیر انتشارات کانون آموزش): عنایت دارید که بحث خود-ارزیابی کار بسیار دشواری است، اما خوب است که در این نشست مشخص شود که اگر قرار باشد کارشناسان و ارزیابان این کتاب‌ها خودشان را ارزیابی کنند، باید چه مسیری را طی کنند تا آثار تولید شده در نهایت منطبق بر همان استانداردها و معیارهایی باشد که شما به عنوان متولیان کتاب‌های درسی و کمک‌درسی و آموزشی بر عهده دارید؟ شاید ذکر این مثال که در برنامه‌های ورزشی یک کارشناس ورزشی حضور دارد و علاوه بر داوری بازی، داوری‌های بازی را هم مورد ارزیابی و قضاوت قرار می‌دهد، موضوع را روشن‌تر کند.

تقاضای من این است که دوستان تحلیل خودشان را در مورد کارهایی که به عنوان داور حضور داشته‌اند بیان کنند و تصویری هم از وضعیت فعلی این داوری‌ها و ارزیابی‌ها ارائه کنند و بفرمایند که از منظر خود - ارزیابی، برداشتشان از ارزیابی کارهایی که انجام داده‌اند چیست؟

دکتر مهدی چوبینه: شاید بتوان گفت که مهم‌ترین سنجه ما در ارزیابی این است که اطلاعات طرح شده در یک کتاب از منظر علمی و حرفه‌ای چقدر درست است

دکتر مهدی چوبینه: بله! متشکرم که این سؤال را مطرح کردید. اشاره‌ای هم داشتید که داوری کار سختی است و واقعا کار داوری در این حوزه کار بسیار سختی است؛ خصوصاً در زمان داوری کتاب‌های جشنواره کتاب‌های آموزشی (که زمان محدود است)، داوران تحت فشار زیادی قرار دارند و کار سخت و طاقت‌فرسایی را انجام می‌دهند. پاسخ من در یک جمله این است که ما در این زمینه وضعیت مطلوبی نداشته‌ایم و شاید الان هم نداشته باشیم؛ اما نسبت به گذشته وضعمان بسیار بهتر شده است؛ یا خلاصه‌تر بگویم: از گذشته بهتریم؛ اما باید در آینده بهتر شویم. مدعی من اسناد و دستورات عمل‌هایی است که در دبیرخانه سامان‌دهی کتاب‌های آموزشی و تربیتی تولید شده است که هم

شاید بتوان گفت که مهم‌ترین سنججه ما این است که اطلاعات طرح شده در یک کتاب باید از لحاظ سنججه‌های علمی و حرفه ای درست باشد و به طور طبیعی هم این موضوع امتیاز قابل توجهی خواهد داشت.

سعید راصد: از من خواسته شده که نکات مهمی را که در این چند سال در حوزه کتاب‌های دینی و روان‌شناسی و مهارت‌های زندگی تجربه کرده‌ام، بیان کنم. شاید بتوان گفت مهم‌ترین مشخصه‌ای که در کارشناسی و ارزیابی کتاب‌ها مورد توجه قرار می‌گیرد، جان و محتوای کتاب است و وقتی این موضوع به حوزه دین و آداب و مهارت‌های زندگی بر می‌گردد، ما نویسندگان کتاب‌ها باید به گونه‌ای عمل کنیم که در ذهن و روان بچه‌ها و دانش‌آموزان تأثیر مثبت و سازنده داشته باشیم.

مؤلف و ناشر کتاب‌های این حوزه باید دقت زیادی داشته باشند تا متن و محتوا و تصاویر و همه اجزای کتاب یک پیوستگی منطقی با هم داشته باشند و بتوانند مجموعاً هدفی را که از نوشتن چنین کتابی مد نظر بوده، محقق کنند.

مسئله مهم و قابل توجه این است که ما، به عنوان نویسندگان کتاب، حق نداریم محتوایی را در این کتاب‌ها نشر دهیم که اعتقاد فرزندان ما را دچار مشکل کند و در آن‌ها تردید و نگرانی بیافریند. یا نباید کتاب ما حاوی محتوایی باشد که نتواند مأموریت خود را برای ارائه تصویری درست و مثبت و سازنده از دین انجام دهد. این موضوع از مهم‌ترین موضوعاتی است که در کارشناسی و ارزیابی کتاب‌های آموزشی مورد نظر قرار می‌گیرد.

علی رضایی: بنده هم در این فرصت باقی مانده، به یکی دو مورد اشاره کنم. یک نکته مهم که خوب است دوستان در جریان آن باشند این است که برای داوری کتاب‌های درسی حداقل دو

نفر که یکی حتماً کارشناس برنامه درسی است و یک نفر هم به عنوان معلم کارشناس این حوزه حضور دارند و اگر کتابی به امتیاز لازم را نیاورد و ناشر یا مؤلف نسبت به نتیجه داوری معترض باشند، نفر سوم هم کتاب را داوری می‌کند که او هم حتماً کارشناس و صاحب نظر این حوزه است.

من می‌خواستم در خصوص مؤلفه‌های اختصاصی کتاب‌های فارسی صحبت کنم که متأسفانه چون فرصت زیادی نیست، فقط به یکی دو نکته اشاره می‌کنم. متأسفانه دوستان مؤلف ما در حوزه تألیف کتاب‌های آموزشی به اهداف کتاب‌های درسی کاملاً آشنا نیستند و همین موضوع باعث می‌شود مثلاً کتابی که برای پایه دوم تألیف شده است، برای دانش‌آموزان کلاس پنجم مناسب باشد. فرضاً یک مؤلف موضوعی را که در پایه پنجم برای دانش‌آموزان تدریس می‌شود، در کتاب پایه دوم آورده است. این

عدم آشنایی مؤلف با اهداف کتاب‌های درسی، عملاً آن کتاب را ناکارآمد می‌کند و به طور طبیعی هم از چرخه داوری، انتخاب و معرفی به عنوان یک کتاب مناسب خارج می‌شود.

پیشنهاد مشخص من در این خصوص آن است که دفتر تألیف کتاب‌های درسی با مشارکت دفتر انتشارات تکنولوژی آموزشی کارگاه‌هایی را برای مؤلفان داوطلب با موضوع تدوین و تألیف کتاب‌های آموزشی برگزار کنند تا دوستان ما در آن کارگاه‌ها با برنامه‌های درسی و آموزشی و کتاب‌های درسی و اهداف آن آشنا شوند.

علی رضایی: متأسفانه

عدم آشنایی دوستان

مؤلف با اهداف کتاب‌های

درسی باعث می‌شود

کتابی که برای پایه دوم

تألیف شده است برای

دانش‌آموزان کلاس پنجم

مناسب باشد

نشست کارشناسان علوم انسانی در یک نگاه

کتاب‌ها تأیید شود.

• تعداد شرکت‌کنندگان: ۳۰ نفر

• بیشترین شرکت‌کننده: انتشارات قلم‌چی با بیشترین میهمان

برخی نظرات حاضران

• برخلاف کارگاه‌ها که هدف خاصی را دنبال می‌کردند، موضوعات مطرح شده در این نشست‌ها پراکنده بود.

• این تعاملات موجب می‌شود آماده‌سازی کتاب آموزشی از سوی ناشر آگاهانه‌تر انجام شود و ناشر و مشتری هر دو سود ببرند.

• محل برگزاری نشست پر سروصدا بود.

• پیشنهاد می‌شود کتاب‌های آموزشی خصوصاً کتاب‌های کمک‌درسی قبل از چاپ بررسی شوند تا اشکال‌ها رفع و همه

نظرات ارزیابان محترم

• تداوم چنین برنامه‌هایی موجب آگاهی‌بخشی دو سویه ناشران و ارزیابان کتاب‌ها می‌شود.

• بهتر است زمان جلسات طولانی‌تر باشد.

• در مقایسه با سال گذشته، مجال بهتری برای گفت‌وگو با ناشرین و مؤلفان فراهم بود.

• معیارهای ارزیابی کتاب‌ها در اختیار ناشران و پدیدآورندگان قرار داده شود.

• برگزاری دوره‌های آموزشی برای علاقه‌مندان و مؤلفان غیرحرفه‌ای از طرف دبیرخانه سامان‌دهی مفید و مؤثر است.

• اعزام کارشناس به مدارس و گفت‌وگو با معلمان درباره معیار کتاب‌های مناسب، می‌تواند بخشی از اهداف دبیرخانه را تأمین نماید.